

УДК 343

V. Matviychuk

**ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT
OF THE LEGISLATION ON CRIMINAL
RESPONSIBILITY OF A WITNESS, VICTIM,
APPRAISER, EXPERT, AND TRANSLATOR**

В.К. Матвійчук

*доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
ВНЗ «Національна академія управління»*

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА
ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СВІДКА, ПОТЕРПІЛОГО, ОЦІНЮВАЧА, ЕКСПЕРТА
ТА ПЕРЕКЛАДАЧА**

Постановка проблеми. З'ясування питання становлення і розвитку законодавства щодо кримінальної відповідальності свідка, потерпілого, оцінювача, експерта та перекладача на теренах України має важливе значення для теорії кримінального права та практики застосування ст. 384 КК України, що викликає інтерес до подальшого дослідження цього напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У тій чи іншій мірі дослідженню цієї проблеми присвятили свої праці О.І. Габро, М.В. Шепітько, О.А. Чуваков, В.І. Тютюгін, В.І. Борисов та ін. Проте до цього часу зазначені питання не знайшли свого належного вирішення.

Мета статті полягає у з'ясуванні становлення і розвитку законодавства щодо кримінальної відповідальності свідка, потерпілого, оцінювача, експерта та перекладача на теренах України.

Основні результати дослідження. Для з'ясування проблеми слід критично проаналізувати помилки минулого в реформуванні кримінального законодавства в зазначеному аспекті дослідження й водночас запозичити звідти все раціональне [1, с. 3–4]. В цьому контексті витоки та історія розвитку кримінального законодавства з відповідальності за завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час

провадження дізнання, досудового слідства, здійснення виконавчого провадження або розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна під час здійснення виконавчого провадження, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках, потребує з'ясування етимології понять, що використовуються в цьому підрозділі, а також у його назві. Роз'яснення термінів «витоки» та «сучасний стан проблеми» частково дається в словнику російської мови С. І. Ожегова та юридичній літературі. Зокрема, таке поняття, як «витоки» у переносному розумінні слова означає початок; першоджерело чого-небудь [2, с. 45; 3, с. 209]. Ці положення, звичайно, з певною умовністю, можна сфокусувати на проблемі, що нас цікавить, і тоді межа дослідження буде охоплювати початок кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час проведення дізнання, досудового слідства здійснення виконавчого провадження або розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна під час здійснення виконавчого провадження, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках [2, с. 45].

Друге поняття «сучасний стан проблеми» можна з'ясувати за допомогою трьох термінів: «сучасний», «стан» і «проблеми» [148, с. 45]. Якщо врахувати, що «сучасний» означає «терміновий», який відноситься до нинішнього часу [2, с. 45; 3, с. 605], «стан» – це положення, в якому хто-небудь або що-небудь знаходиться [2, с. 45; 3, с. 613], «проблема» вказує на складність питання, завдання, що потребує вирішення, дослідження [2, с. 45; 3, с. 491], то можемо розпочати аналіз витоків задекларованої проблеми і сучасного її стану. Проте з метою більш глибокого з'ясування суті предмета нашого дослідження зробимо в цьому плані екскурс до витоків та історії законодавства деяких зарубіжних країн. Так, у ст. 3 Законника Хаммурапі (царя Вавилону XVIII ст. до н. е.) йдеться про відповідальність свідків, зокрема, коли свідок дає показання про злочин і не доведе своїх слів і якщо це справа про вбивство, то такий свідок підлягає вбивству [4, с. 14]. Також за ст. 4 цього Законника свідок, що дав неправдиві показання у справі про хліб чи срібло, підлягав покаранню, яке б понесла у цій справі винна сторона [4, с. 15]. Натомість потерпілий за лжесвідчення (лжепотерпілий) відповідає за те, що він подав позов, у подвійному розмірі [5, с. 20].

У Законах Ману (Стародавньої Індії) в п. 45 глави VIII зазначалося, що тільки безкорисливий чоловік міг бути свідком, а також інші, необтяжені пороками, але не жінки через мінливість свого розуму [4, с. 29]. Слід звернути увагу на те, що в стародавній Греції у період розквіту афінської демократії судді при винесенні вироку керувалися своєю правосвідомістю, а не аргументами сторін і показаннями свідків, а тому неправдиве свідчення залишалося без реагування суду [4, с. 34–36; 269, с. 99]. В подальшому неправдиві свідчен-

ня розглядалися перед Ареопагом архонтами, які керували розглядом лише найважливіших справ [5, с. 84].

У стародавньому Римі, згідно із Законом XII таблиць (451–450 рр. н. е.), в таблиці VIII зазначалося, що до особи, викритій у лжесвідченні, застосовувалася така міра, як скидання з Тарпейської скелі (цей свідок карався смертю нарівні з іншими убивцями, мужеложцями, образниками жіночої честі, паліями тощо) [5, с. 97]. Ранняфеодальні правові звичаї не змогли скласти гідну конкуренцію римському праву, що одержало в класичний період (III ст. д н. е. – кінець III ст. н. е.) найвищий ступінь розвитку й досконалості. Як вважають дослідники, «це і стало причиною незвичайного в історії прав явища – рецепції римського права» [6, с. 36–122; 7, с. 137–95].

У відомому першому записі правових звичаїв франків – Салічному законі (Салічна правда) – досить детально вписані правові норми, пов'язані з відповідальністю свідка [265, с. 72–87]. Так, передбачалась відповідальність тих, «хто обвинуватить перед королем безвинну людину» (§ 1 розділу XIII цього закону), в наступному §7 розділ XIV, доповнений спеціальними нормами про лжесвідчення, в тому числі штрафом за неправдиве показання [265, с. 80]. Заслугує на увагу Ордонанс Франціска I «Про відправлення правосуддя» (1539 р. Франція), де була передбачена відповідальність за неправдиві свідчення у вигляді штрафу [266, с. 181]. Проте для конкретної справи не мала значення відмова свідка чи потерпілого від своїх показань, якщо до них вносились істотні зміни [266, с. 186]. У той же час дані особи притягувалися до кримінальної відповідальності за лжесвідчення [266, с. 181].

Згідно з положеннями Саксонського Зерцала (Німеччина), потерпілий мав давати лише правдиві свідчення, інакше з нього стягувався штраф [5, с. 217]. У наступному «Кримінально-судовому укладенні імператора Карла V Священної Римської імперії німецької нації» (що відоме як Кароліна) була передбачена кримінальна відповідальність лжесвідків [5, с. 275–276]. У спеціальній нормі «Про лжесвідків» (ст. LXVIII) зазначалося, що свідки, які «підвели чи намагалися підвести безневинного під кримінальне покарання, повинні бути піддані тому покаранню, якого вони хотіли досягти своїми показаннями на невинного» [4, с. 140].

За «Законами Іне» (688–726 рр. феодальної Англії), лжесвідки мали платити штраф у 120 шилінгів [5, с. 333]. «Закони Кнута» (1016–1035 рр.) визначали, що принесення неправдивої присяги на мечах повинно каратися відсіченням руки, а якщо хтось виступить із явно неправдивим свідченням і його на цьому спіймають, то його свідчення більше не матимуть ваги, а також він має заплатити штраф [5, с. 361].

Слід зазначити, що кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час кримінального провадження, здійснення виконавчого провадження або розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна під час здійснення виконавчого провадження, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких

самих випадках у нашій країні має глибоке історичне коріння (витоки). Їх можна з'ясувати лише в аспекті взаємовідносин людини (суспільства) держави в їх розвитку та взаємодії [2, с. 46]. Аналізуючи витоки та історію задекларованої проблеми на прикладі розвитку суспільства, державності та законодавчих ідей, варто дотримуватися висновку про існування шести загальнолюдських різних за часом, а для нашої країни восьми таких періодів розвитку державності і законодавства [8, с. 35–40]. Вивчення проблеми кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час проведення кримінального провадження або розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна під час здійснення виконавчого провадження, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках слід проводити в межах запропонованої історіографії. Слід зробити застереження, що фундаментальні дослідження питань про витоки та періодизацію розвитку кримінального законодавства з аналізованої проблеми відсутні. Це зумовлено складністю державотворення в Україні. Важливість наукового вивчення кримінальної відповідальності означених суб'єктів в історичному аспекті – поза будь-яким сумнівом. Тільки використання історико-правового методу дослідження може донести точність свідчення стосовно генези кримінальної відповідальності за досліджувані злочини та походження ознак і понять, що входять у нормативне формулювання цього складу злочину.

Дослідження як історичних, так і правових джерел, що діяли на території України, дало змогу встановити, що в доісторичні періоди розвитку нашого суспільства, починаючи від першого періоду 20–30 тис. років тому, до X століття кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час проведення кримінального провадження, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна під час здійснення виконавчого провадження, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках не існувало. Тому пошук витоків цих діянь на території нашої держави, оскільки іншого не доведено на науковому рівні, необхідно починати з XI століття – в третьому періоді, який охоплює час, коли українська держава була під управлінням князів X – XIV століття. Зосередимося на вивченні, і це відповідає предмету нашого дослідження, кримінально-правової відповідальності за аналізовані діяння. Так, у ст. 2 короткої редакції Руської Правди, де мова йде про два види доказів, враховувалося: по-перше, зовнішній вигляд потерпілого; по-друге, наявність свідка [9, с. 90].

У статті 18 Руської Правди (повна редакція) зазначено, що для відведення безпідставного обвинувачення в убивстві «необхідно виставити не менш семи послухів, що можуть вивести віру, тобто відвести це обвинувачення». Послухи, як вважається, «не свідки злочину, яких при убивстві, мабуть, зовсім

не було, а свідки доброго життя обвинувачуваного». У ст. 2 короткої, ст. 29 і 31 повної редакції Руської Правди з'являється термін «видок», що тлумачиться як «свідок, очевидець» [9, с. 91–92, 95]. Слід звернути увагу на те, що у статтях повної редакції Руської Правди свідок займає належне місце не тільки як обов'язковий учасник багатьох угод, але і як важлива фігура процесу доказування при розгляді позовів у суді. Проте як і в кримінальних, так у цивільних справах показання холопів та інших простолюдинів не мали правових наслідків і взагалі кримінальної відповідальності свідка не існувало [9, с. 47–129]. Крім того, такого поняття, як експертиза тоді ще не існувало, але часто при розслідуванні справ дати свої висновки щодо стану здоров'я потерпілого чи причин його загибелі просили лікарів. Зазвичай таким висновкам довіряли, принаймні в документі не згадується про якісь заходи покарання для лікарів, що умисно дали неправдиві висновки [9, с. 47–129].

Дослідження третього періоду суспільного розвитку та існуючого законодавства на теренах нашої держави в цей проміжок часу свідчить, що кримінальної відповідальності за аналізовані нами діяння не існувало.

Четвертий період (XIV століття до початку XVIII століття) іменується в історії України Козацькою епохою. Наше дослідження свідчить, що в цей час в Україні діяла велика кількість джерел, які мали різні походження, проте російське законодавство на терени нашої держави не мало поширення [10, с. 40–50]. Окремий артикул про статус і відповідальність свідка ми виявили у Статуті Великого князівства Литовського, виданому в Кракові у 1588 р., де зазначається: «У всякій справі в суді свідками повинні виступати християни, люди добрі, що заслуговують довіри. А коли б свідок давав суду свідчення брехливі, фальшиві, то він повинен бути сам покараний тим, до якої кари міг бути присуджений оббреханий ним інший хто-небудь» [11, с. 85]. Таку ж відповідальність за неправдиві свідчення чи доноси несли і потерпілі [11, с. 85]. Термін «брехливий» означає «-а, -е. 1. Який завжди каже неправду; схильний брехати (у першому значенні). 2. Який не відповідає правді, криє в собі брехню; неправдивий...» [12, с. 96]. Натомість термін «фальшивий» означає «1. Який являє собою підробку (про річ, продукт і таке інше, виготовлену, сфабриковану з метою шахрайства...). 2. Який містить обман уводить в обман...» [12, с. 1527]. Аналіз зазначених термінів свідчить, що термін фальшивий стосується речей, продуктів тощо і не підходить для аналізованого складу злочину.

Важливе значення мала добросовісність, порядність свідків. Підкреслюється, що свідки повинні нести відповідальність за неправдиві показання. Таким чином, витоки кримінальної відповідальності свідка та потерпілого за неправдиві показання ми знаходимо в 1588 році.

Застосування положень цих статутів у судовій практиці «певним чином забезпечувало самостійність розвитку української правової системи» [13, с. 4]. Це підтверджується також описами італійських та інших мандрівників (очевидців) тих часів, зокрема лист Альберта Кампензе до папи Климента VII про справи Московії (1523–1524 рр.) свідчать, що Великий князь московський Іван Грозний і його наступник князь Василь не раз домагались володіти землями литовськими і українськими [13, с. 60]. Це вкотре дає

підставу, посилаючись на ці та інші джерела, стверджувати, що закони Росії, які стосувалися злочинів проти правосуддя, в тому числі і аналізованих діянь, не були поширені на Україну (в означений період).

Спираючись на витоки кримінальної відповідальності за завідомо неправдиві показання, варто з'ясувати, як в історичному плані змінювався цей склад злочину. Застосування методів аналізу і синтезу об'єктивних та суб'єктивних ознак досліджуваного складу злочину допоможе в подальшому з'ясувати суть і природу кримінально-правової охорони досліджуваних відносин, на які посягає це злочинне діяння, а також спрямувати зусилля на вдосконалення чинного законодавства в цій сфері та практики його застосування.

Виходячи з цього підходу, прослідкуємо генезу об'єктивних і суб'єктивних ознак цього злочинного діяння. Так, у названому вище нормативному положенні зазначається, що об'єктом цього злочину були суспільні відносини, які забезпечували кримінально-правову охорону князівського правосуддя із забезпечення належного порядку давання свідком чи потерпілим показань. З об'єктивної сторони цей склад злочину характеризувався лише активними діями, а саме: даванням брехливих і фальшивих показань. Суб'єктом цього складу злочину були християни, добрі люди, що заслуговують довіри. З суб'єктивної сторони цей злочин був умисним.

Враховуючи те, що російське законодавство в період абсолютизму було поширене на територію України і в певній, удосконаленій формі в подальшому отримало застосування, його також необхідно розглянути. Так, у середньовічній Росії досвід Англії і континентальної Європи (насамперед Німеччини й Франції) знаходить певне відображення в Судебнику великого князя Івана Васильовича 1497 р. [14, с. 44–51]. Ст. 50 Судебника було передбачена кримінальна відповідальність у вигляді смертної кари за обмову з метою осуду невинного (ябедництва) [14, с. 46]. Свідки, на відміну від Руської Правди, не поділялися на послухів і видоків залежно від соціального стану (послухами могли бути всі, в тому числі й холопи) [14, с. 47–52]. Вони мали бути непричетними до справи й повнолітніми [14, с. 52]. Проте приписи Судебника не застосовувалися на теренах України.

За часів царювання Олексія Михайловича почали проводитись хімічні та психіатричні експертизи [15, с. 41–42], проте кримінальна відповідальність цих суб'єктів (експертів) не передбачалась.

Звернемося до п'ятого періоду розвитку нашої держави (початок XVIII – початок XIX стст.), який дістав назву «Під імператорською владою». В цей період на Україну поширилася дія царського законодавства. Час царювання Петра Великого став періодом зміцнення й розвитку феодальної абсолютистської держави. У сфері кримінально-судовій цар був не тільки джерелом закону, але й безпосереднім суддею [16, с. 314–461]. У законодавстві Петра I наводиться повний перелік осіб, які не можуть свідчити: люди, про яких точно відомо, що вони раніше давали в суді «брехливу» присягу, «прокляті» люди, тобто виключені з християнських зборів і визнані «бусурманами»; які ще не були у святого причастя і ті, хто не давав присяги; люди, «які в суді оголошені нечесними» людьми; «розбійники й злодії»; убивці; ті, хто ворогували

раніше, хоча і говорять до примирилися з тими, проти кого будуть свідчити; «кривні» чи найближчі з потерпілим («чолобитником») родичі; підкуплені дарунками «свідчення заради»; ті, хто самі до справи причетні, не можуть свідчити проти самих себе; ті, хто свідчать по чуткам, а не про те, що самі бачили, чули та знають [16, с. 335–400].

Артикул воїнський 1715 р. Петра I встановлював відповідальність за брехливу присягу (ст. 196), брехливі свідчення (ст. 198-1). Свідок приводився до присяги, тобто виконувалася процесуальна процедура попередження свідка давати правдиві показання. Це питання не стосується аналізованого нами складу злочину, отже аналізу має підлягати лише ст. 198-1 Артикулу воїнського. Давання брехливої присяги (якщо це було доведено) каралося відсіканням пальців, якими присягали, приношенням публічного покаяння в церкві, вигнанням із землі чи засиланням на каторгу, забороною свідчити на все життя [16, с. 273]. Той, хто схилив свідка до неправдивих показань, сам карався так само, як і люди за «лжеприсягу»: на нього накладався великий грошовий штраф, застосовувалися тілесні покарання (ст. 17. гл. 3) [16, с. 274–278].

У зазначеному Артикулі воїнському видно, що об'єктом цього злочину були суспільні відносини, що забезпечували кримінально-правову охорону царського правосуддя із забезпечення давання свідком правдивих показань (ст. 198-1). З об'єктивної сторони цей склад злочину характеризувався активними діями, а саме: давання свідком брехливих показань (неправдивих показань). Суб'єктом означеного діяння були повно-літні християни, добрі люди, що заслуговують на довіру (за винятком тих, які нами перераховані як такі, що не могли бути свідками) [16, с. 335–336]. З суб'єктивної сторони цей склад злочину характеризувався виною з прямим умислом.

Таким чином, у законодавстві Петра I помітно розвинулися норми щодо відповідальності свідка. Спадкоємці Петра I, аж до Катерини II, не залиши яскравого сліду в удосконаленні кримінального законодавства проти правосуддя.

Шостий період охоплює кінець XIX – початок XX ст. У цей період приймається ціла низка нормативних актів, серед яких і кримінальне, яке так і не набуло законної сили. У Кримінальному Уложенні 1903 р. більшість злочинів проти правосуддя були зосереджені в спеціальній главі VII «Про протидію правосуддю» [17, с. 310–312], серед яких ст. 158 передбачено відповідальність за лжесвідчення. Так, винний у завідомо неправдивих, на шкоду правосуддю, показаннях при провадженні слідства або в суді як свідок, очевидець чи перекладач, або при дізнанні через «окольных» людей карається: ув'язненням у тюрмі. Якщо ж брехливе показання вчинене: 1) внаслідок підкупу; 2) допитаним під присягою чи з нагадуванням чи обіцянкою, що замінюють присягу, то винний карається ув'язненням у виправному будинку. Брехливі показання, вчинені на користь обвинуваченого особою, що має за законом право відмовитись від показань як свідок, не визнаються злочином, якщо про таке право свідок не був попереджений владою, що віддавала накази [17, с. 310–312].

Об'єктом злочину, передбаченому ст. 158 Кримінального Уложения 1903 р., були суспільні відносини, які забезпечували умови з охорони право-

суддя в частині отримання правдивих показань від свідка, очевидця або перекладача при провадженні слідства, дізнання або в суді через «окольних» людей.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризувалася такими діями: а) давання свідком, очевидцем завідомо неправдивих показань; б) давання перекладачем завідомо неправдивих показань. Такі дії, як підтверджує аналіз закону, були можливі при провадженні слідства, при дізнанні та в суді. Це збіг подій та обставин (обстановка вчинення злочину). Положення закону «при провадженні слідства», «або в суді», «при дізнанні», відповідає на питання коли? Це означає, що йдеться про таку ознаку об'єктивної сторони злочину, як час вчинення злочину. Отже, при збігу зазначених дій (злочину) з обставиною часу мова йде про обстановку вчинення цього злочину. Положення закону щодо таких дій у суді свідчить, що це було можливим і в цивільному судочинстві.

Суб'єктом цього злочину були: свідки, очевидці, перекладачі (зрозуміло, що повнолітні), в тому числі ті, що отримали відомості не безпосередньо, як очевидці, а від інших «окольних» людей, тобто непрямий доказ. Термін «окольний» у словниках відсутній, але зміст його можна зрозуміти з термінів «около» і «околичность». Так, «около», означає «почти, приблизительно...» [3, с. 361]. Натомість «околичность» означає «и, ж. (устар.)». Косвенный намек...» [3, с. 361]. «Очевидець» – той хто був безпосереднім свідком...» [12, с. 871].

Із суб'єктивної сторони цей злочин характеризувався виною у формі прямого умислу. Про прямий умисел свідчить припис закону – завідомість, а також те, що злочин відносився до діянь з формальним складом. Тут важливе положення стосовно завідомості зазначених показань. Ч. 2 ст. 158 Кримінального Уложення передбачала такі дії, як: а) давання брехливих показань у наслідок підкупу; б) давання брехливих показань допитаних під присягою, чи процедури що їй замінює.

У ст. 158 Кримінального Уложення 1903 р. були передбачені умови звільнення від кримінальної відповідальності за брехливі свідчення, вчинені на користь обвинуваченого особою, що мала за законом право відмовитися від показань як свідок, якщо про таке право свідок не був попереджений владою, що відбирала покази. Це положення доцільно було б якимось чином врахувати в чинному КК України 2001 року.

Наприкінці XIX століття на території Галичини, Буковини та Закарпаття, які на той час були у складі Австро-Угорської імперії, діяв Австрійський статут цивільного судочинства 1867 року За статутом, усі обставини, «які впливають на безпристрасність свідка і достовірність його показів» мали детально розслідуватися судом [18, с. 286]. Ці положення можуть бути предметом дослідження окремої кандидатської дисертації, тому продовжимо вивчення проблеми в хронологічному порядку.

Сьомий період (охоплює початок XX ст. – 1991 р.) має назву «Україна в радянський період». Перше законодавство післяреволюційного періоду характеризується тим, що не завжди дотримувалися правові гарантії безпеки, дотри-

мання честі і гідності його суб'єктів [19, с. 14]. Судді керувалися революційною правосвідомістю, при відправленні правосуддя (в тому числі і в досліджуваному нами аспекті) до уваги бралися питання соціального походження, виховання, освіти, професії учасника судочинства тощо [19, с. 14]. Нерідко обвинувальні вироби виносились за відсутності належних доказів з причини лише дворянського походження підсудного [19, с. 15].

З 15 вересня 1922 року в Україні було введено в дію Кримінальний кодекс УСРС. У ньому не було самостійної глави про злочини проти правосуддя. Норми про такі злочини містилися в різних главах. Так, у главі п'ятій під заголовком «Інші посягання на особистість і гідність» встановлювалась відповідальність за завідомо неправдиве показання, дане свідком, експертом або перекладачем при проведенні дізнання, слідства або судового розгляду у справі (ст. 178 КК УСРС 1922 р.) [18, с. 485]. Тут ми знаходимо витоки кримінальної відповідальності експерта за завідомо неправдиві показання. Звертає увагу на себе те, що це не висновок, а показання.

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 178 КК УСРС 1922 р., були суспільні відносини, які забезпечували умови з охорони правосуддя в частині отримання правдивих показань даних свідком, експертом або перекладачем при проведенні дізнання, слідства або судового розгляду в УСРС. Отже, розширилось коло суспільних відносин, що стосуються злочинного посягання. Деяко доповнилась об'єктивна сторона цього злочину таким діянням, як давання завідомо неправдивих показань експертом. Законодавець відійшов від вживання терміна «брехливі» – побутового слова.

Суб'єктом цього злочину були свідок, перекладач та експерт. Із суб'єктивної сторони це діяння не отримало жодних змін, воно так і залишилось діянням з прямим умислом.

Кримінальний кодекс УСРС 1927 р. також не мав спеціальної глави про злочини проти правосуддя. Аналізовані нами діяння містилися у ст. 89 глави другої «Злочини проти порядку управління». Ст. 89 КК УСРС 1927 р. була передбачена кримінальна відповідальність за завідомо неправдиві показання, що дані свідком, експертом або перекладачем при провадженні дізнання, слідства чи судового розгляду. Цей склад злочину повністю був сприйнятий зі ст. 178 КК УСРС 1922 року.

Уперше в історії радянського періоду в КК УСРС 1960 р. була виділена окрема глава «Злочини проти правосуддя». До предмета нашого дослідження відносилися діяння, передбачені ст. 178 КК УСРС 1960 року. Так, ст. 178 КК передбачала відповідальність за завідомо неправдиве показання, зокрема за ч. 1 цієї статті був передбачений простий склад цього злочину, а саме: «Завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта, дані при провадженні дізнання, попереднього слідства або в суді, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем в тих же випадках, – ...» [20].

За ч. 2 ст. 178 КК передбачений кваліфікований склад злочину: «Ті ж самі діяння, вчинені при розслідуванні справ про особливо небезпечний державний злочин або такому іншому тяжкому злочині, за яке за законом може

бути призначене покарання у виді позбавлення волі строком на вісім років і більше або смертна кара...» [20]. Важливо звернути увагу на те, що завідомо неправдиві показання стосуються свідка і потерпілого, а стосовно експерта йдеться про завідомо неправдивий висновок, щодо перекладача – про завідомо неправильний переклад. Крім того, законодавець уже повністю відмежувався від процедурних (процесуальних) питань. Закон став суто кримінальним.

Безпосереднім об'єктом цього складу злочину, як вважають деякі юристи, були інтереси всебічного, повного і неупередженого розслідування й судового розгляду кримінальних справ [21, с. 593].

Об'єктивну сторону цього складу злочину утворювали дії, їх вчинення [21, с. 609]. У диспозиції ст. 178 КК альтернативно зазначено чотири різновиди дій: 1) завідомо неправдиві показання; 2) завідомо неправдивий висновок; 3) завідомо неправильний переклад; 4) ті ж самі діяння вчинені при розслідуванні справ про особливо небезпечний державний злочин або іншого тяжкого злочину, за який законом може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі строком на вісім років і більше або смертна кара. Також зовнішню сторону цього діяння також складає обстановка їх вчинення.

Суб'єктом цього складу злочину міг бути тільки свідок, потерпілий, експерт або перекладач, які брали участь у кримінальному чи цивільному процесі [21, с. 611; 22, с. 475]. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризувалася прямим умислом.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 12 січня 1983 року ч. 2 ст. 178 цього кодексу набула такої редакції «Ті ж дії, поєднані з обвинуваченням в особливо небезпечному державному чи іншому тяжкому злочині або з штучним створенням доказів обвинувачення, а так само вчинені з корисливою метою» [23]. Іншими словами, передбачений збіг подій і обставин, який називається обстановкою вчинення злочину як ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину.

Восьмий період називається «Україна незалежна держава» (1991 р. – донині). В цей період проходить активне реформування законодавства, в тому числі і кримінального. З прийняттям чинного КК України від 5 квітня 2001 року досліджуване діяння набуло такого змісту: «Ст. 384 Завідомо неправдиве показання

1. Завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України або в суді, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках, – караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років .

2. Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту, а також вчинені з корисливих мотивів, –

караються виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років».

Висновки. На підставі дослідження з'ясовано, що:

1) до ст. 384 КК у 2011 р. були внесені незначні зміни. Так, у ч. 1 після «... або в суді ...» ч. 1 ст. 384 КК України була доповнена такими словами «... завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна під час здійснення виконавчого провадження...» і далі за текстом. Отже, ст. 384 КК набула такого змісту: «Стаття 384. Завідомо неправдиве показання.

1. Завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна під час здійснення виконавчого провадження, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках, –

караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту, а також вчинені з корисливих мотивів, –

караються виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років» [5];

2) зазначені редакції ст. 384 КК 2001 р. свідчать про те, що законодавець частково скористався історичним досвідом кримінально-правової охорони, аналізованих відносин, законотворчою технікою описання об'єктивних і суб'єктивних ознак, досліджуваних складів злочинів, хоча значні проблеми з цих питань не знайшли свого вирішення на законодавчому, теоретичному і практичному рівнях;

3) сучасний стан досліджуваних проблем є таким, що частину і них ми маємо вирішити, інша частина заслуговує на самостійні монографічні дослідження і не може бути охоплена одним дослідженням такого рівня внаслідок обмеженого обсягу статті, про що свідчить: а) пасивність у використанні історичного досвіду в законотворчій діяльності щодо положень ст. 384 КК; б) відсутність кінцевого розслідування суспільної небезпечності указаних злочинів; в) невирішеність проблеми об'єкта досліджуваного діяння; г) наявність помилок щодо розуміння і визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони указаних складів злочинів; д) спірні позиції щодо суб'єкта і суб'єктивної сторони досліджуваних складів злочинів; ж) невирішеність щодо кваліфікуючих ознак тощо;

4) зазначені склади злочинів (ст. 384 КК) не отримали відповідного аналізу їх об'єктивних і суб'єктивних ознак та спеціальних питань кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Петрухин И.Л.* Правосудие : время реформ / Игорь Леонидович Петрухин. — М. : Наука, 1991. — 208 с.
2. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : [монографія] / Валерій Константинович Матвійчук. — К. : Азимут – Україна, 2005. — 464 с.
3. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка : ок. 5700 слов / Ожегов С.И. ; под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. — [19 изд., испр.]. — М. : Рус. яз., 1987. — 846 с.
4. Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран / под ред. З.М. Черниловского. — М. : Юрид. лит., 1984. — 472 с.
5. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : у 2 т. : [навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.] / за ред. член-кор. Академії правових наук України В.Д. Гончаренка. — К. : Ін Юре, 1998. — Т. 1. — 1998. — 504 с.
6. *Гуревич А.Я.* История средних веков : [учебник] / А.Я. Гуревич, Д.Э. Харитонович. — М. : Интерпракс, 1995. — 134 с.
7. История государства и права зарубежных стран : [учебник для студ. вузов по спец. «Правоведение»] / под ред. Н.А. Крашениникова, Н.А. Жидкова. — М. : МГУ, 1988. — Ч. 1. — 1988. — 352 с.
8. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : [учеб. пособие] / Валерий Констан_тинович Матвейчук. — К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. — 79 с.
9. Комментарий к пространной редакции Русской Правды // Российское законодательство X–XX веков: [в 9 т.] / под общей ред. О.И. Чистякова. — М., 1984. — Т. 1 : Законодательство Древней Руси. — С. 47–12.
10. *Ткач А.П.* Історія кодифікації дореволюційного права України / Аркадій Петрович Ткач. — К. : Київський ун-т, 1968. — 170 с.
11. Хрестоматія з історії держави і права України (з найдавніших часів до кінця XX століття): у 3 кн. / [уклад.: В.І. Батрименко, В.М. Кривоніс, В.І. Мірошніченко та ін.] ; за ред. А.С. Чайковського. — К. : НАВСУ, 2000. — Кн. 1: Розд. I–VI. — 2000. — 218 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.
13. *Мульченко В.* Розвиток законодавства України, що забезпечує охорону правосуддя / В. Мульченко // Право України. — 2003. — № 1. — С. 48–51.
14. Хрестоматія по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / под ред. Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. — М. : Юрид. лит., 1990. — 480 с.
15. Криміналістика : [підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України] / П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, М.В. Салтєвський, П.Ю. Тимошенко; за ред. акад. П.Д. Біленчука. — К. : Атіка, 1998. — 416 с.
16. Российское законодательство X–XX веков: [в 9 т.] / под. общ. ред. О.И. Чистякова. — М. : Юрид. лит., 1984 — Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма. — 1986. — 511 с.
17. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. // Российское законодательство X–XX веков: [в 9 т.] / под ред. О.И. Чистякова. — М., 1994. — Т. 9. — С. 240–330.
18. *Михайленко П.П.* Борьба с преступностью в Украинской ССР : [в 2 т.] / Петр Петрович Михайленко. — К. : ВШ МООП УССР, 1966–1967. — Т. 2: 1926–1967. — 1967. — 952 с.

19. Преступления против правосудия / [Александров А.Н., Антонов Ю.И., Галахова А.В. и др.]; под ред. канд. юрид. наук А.В. Галаховой. — М. : Норма, 2005. — 416 с.

20. Уголовный кодекс Украинской ССР: Офиц. текст с изм. и доп. на 1 апреля 1972 г. и постатейными материалами / Министерство юстиции Украинской ССР. — Киев : Политиздат Украины, 1972. — 277 с.

21. *Фесенко Є.В.* Злочини проти правосуддя / Є.В. Фесенко, С.С. Яценко // Кримінальне право України : Особлива частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова та ін.]; за ред. П.С. Матишевського та ін. — К., 1999. — С. 591—636.

22. *Александров Ю.В.* Злочини проти правосуддя / Ю.В. Александров // Кримінальне право. Особлива частина : підруч. / [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.]; відп. ред. В.І. Шакун ; НАВСУ. — К., 1998. — С. 458—509.

23. Про внесення змін і доповнень в Кримінальний кодекс Української РСР : указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 січ. 1983 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1983. — № 4. — Ст. 50.

24. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. [Електронний ресурс] ; станом на 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25—26. — Ст. 131. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.

REFERENCES

1. *Petruhin I.L.* Pravosudie : vremena reform / Igor' Leonidovich Petruhin. — M. : Nauka, 1991. — 208 s.

2. *Matviichuk V.K.* Kryminalno-pravova okhorona navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha (kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia) : [monohrafiia] / Valerii Konstantynovych Matviichuk. — K. : Azymut – Ukraina, 2005. — 464 s.

3. *Ozhegov S.I.* Slovar' russkogoazyka : ok. 5700 slov / Ozhegov S. I. ; pod red. chl.-korr. AN SSSR N. Ju. Shvedovoj. — [19 izd., ispr.]. — M. : Rus. jaz., 1987. — 846 s.

4. Hrestomatija po istorii gosudarstva i prava zarubezhnyh stran / pod red. Z.M. Chernilovskogo. — M. : Jurid. lit., 1984. — 472 s.

5. Khrestomatija z istorii derzhavy i prava zarubiznykh krain : u 2 t. : [navch. posib. dlja yuryd. vyshchych navch. zakladiv i fak.] / za red. chlen-kor. Akademii pravovykh nauk Ukrainy V.D. Honcharenka. — K. : In Yure, 1998. — T. 1. — 1998. — 504 s.

6. *Gurevich A.Ja.* Istorija srednih vekov : [uchebnik] / A.Ja. Gurevich, D.Je. Haritonovich. — M. : Interpraks, 1995. — 134 s.

7. Istorija gosudarstva i prava zarubezhnyh stran : [uchebnik dlja stud. vuzov po spec. «Pravovedenie»] / pod red N.A. Krashennikova, N.A. Zhidkova. — M. : MGU, 1988. — Ch. 1. — 1988. — 352 s.

8. *Matvejchuk V.K.* Ugolovno-pravovaja bor'ba organov vnutrennih del s prestupnym zagryzneniem vodnyh obektov : [ucheb. posobie] / Valerij Konstantinovich Matvejchuk. — K. : NI i RIO Ukrainskoj akademii vnutrennih del, 1992. — 79 s.

9. Kommentarij k prostrannoj redakcii Russkoj Pravdy // Rossijskoe zakonodatel'stvo X – XX vekov : [v 9 t.] / pod obshhej red O.I. Chistjakova. — M., 1984. — T. 1 : Zakonodatel'stvo Drevnej Rusi. — S. 47—12.

11. *Tkach A.P.* Istorija kodyfikatsii dorevoliutsiinoho prava Ukrainy / Arkadii Petrovych Tkach. — K. : Kyivskiy un-t, 1968. — 170 s.

12. Khrestomatia z istorii derzhavy i prava Ukrainy (z naidavnishykh chasiv do kintsia XX stolittia): u 3 kn. / [uklad.: V.I. Batrymenko, V.M. Kryvonis, V.I. Miroschnyenko ta in.]; za red. A.S. Chaikovskoho. — K.: NAVSU, 2000. — Kn. 1: Rozd. I — UI. — 2000. — 218 s.

13. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / [uklad. i holov. red. V.T. Busel]. — K.; Irpin: Perun, 2005. — 1728 s.

14. *Mulchenko V.* Rozvytok zakonodavstva Ukrainy, shcho zabezpechuie okhoronu pravosuddia / V. Mulchenko // *Pravo Ukrainy*. — 2003. — № 1. — S. 48–51.

15. Hrestomatija po istorii gosudarstva i prava SSSR. Dookrjabr'skij period / pod red. Ju.P. Titova, O.I. Chistjakova. — M.: Jurid. lit., 1990. — 480 s.

16. Kryminalistyka: [pidruch. dlja slukhachiv, adiunktiv, vykladachiv vuziv systemy MVS Ukrainy] / P.D. Bilenchuk, O.P. Dubovyi, M.V. Saltevskiy, P.Yu. Tymoshenko; za red. akad. P.D. Bilenchuka. — K.: Atika, 1998. — 416 s.

17. Rossijskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov: [v 9 t.] / pod. obshh. red. O.I. Chistjakova. — M.: Jurid. lit., 1984 — T. 4: Zakonodatel'stvo perioda stanovlenija absoljutizma. — 1986. — 511 s.

18. Ugolovnoe ulozhenie 22 marta 1903 g. // Rossijskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov: [v 9 t.] / pod red. O. I. Chistjakova. — M., 1994. — T. 9. — S. 240–330.

19. *Mihajlenko P.P.* Bor'ba s prestupnost'ju v Ukrainskoj SSR: [v 2 t.] / Petr Petrovich Mihajlenko. — K.: VSh MOOP USSR, 1966–1967. — T. 2: 1926–1967. — 1967. — 952 s.

20. Prestuplenija protiv pravosudija / [Aleksandrov A.N., Antonov Ju.I., Galahova A.V. i dr.]; pod red. kand. jurid. nauk A.V. Galahovoj. — M.: Norma, 2005. — 416 s.

21. Ugolovnyj kodeks Ukrainskoj SSR: Ofic. tekst s izm. i dop. na 1 aprelja 1972 g. i postatejnymi materialami / Ministerstvo justicii Ukrainskoj SSR. — Kiev: Politizdat Ukrainy, 1972. — 277 s.

22. *Fesenko Ye.V.* Zlochyny proty pravosuddia / Ye.V. Fesenko, S.S. Yatsenko // Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna: pidruch. dlja stud. yuryd. vuziv i fak. / [H.V. Andrusiv, P.P. Andrushko, S.Ya. Lykhova ta in.]; za red. P.S. Matyshevskoho ta in. — K., 1999. — S. 591–636.

23. *Aleksandrov Yu.V.* Zlochyny proty pravosuddia / Yu.V. Aleksandrov // Kryminalne pravo. Osoblyva chastyna: pidruch. / [Yu.V. Aleksandrov, V.I. Antypov, M.V. Volodko ta in.]; vidp. red. V. I. Shakun; NAVSU. — K., 1998. — S. 458–509.

24. Pro vnesennia zmin i dopovnen v Kryminalnyi kodeks Ukrainskoi RSR: ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 12 sich. 1983 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR. — 1983. — № 4. — St. 50.

25. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. [Elektronnyi resurs]; stanom na 2011 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 2001. — № 25–26. — St. 131. — Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.

Матвійчук В.К. Становлення і розвиток законодавства щодо кримінальної відповідальності свідка, потерпілого, оцінювача, експерта та перекладача

У статті проведено дослідження витоків, генези законодавства і права стосовно кримінальної відповідальності свідка, потерпілого, оцінювача, експерта та перекладача у різні періоди на теренах України. З'ясовано сучасний стан задекларованої проблеми.

Ключові слова: *витоки, генеза, періоди, свідок, експерт, потерпілий, оцінювач, перекладач.*

Матвийчук В.К. Становление и развитие законодательства об уголовной ответственности свидетеля, потерпевшего, оценщика, эксперта и переводчика

В статье проведено исследование истоков, генезиса законодательства и права по уголовной ответственности свидетеля, потерпевшего, оценщика, эксперта и переводчика в разные периоды на территории Украины. Выяснено современное состояние задекларированной проблемы.

Ключевые слова: истоки, генезис, периоды, свидетель, эксперт, потерпевший, оценщик, переводчик.

Matviychuk V. Establishment and Development of the Legislation on Criminal Responsibility of a Witness, Victim, Appraiser, Expert, and Translator

In this article, the beginnings and genesis of the legislation on criminal responsibility of a witness, victim, appraiser, expert, and translator in different periods in Ukraine are researched. The modern state of the mentioned matter is examined.

Keywords: Beginnings; Genesis; Periods; Witness; Expert; Victim; Appraiser; Translator

Стаття надійшла до редакції 08.11.2016